

Zdenko Čepič*

Obrisi organiziranosti komunistične stranke v času druge Jugoslavije**

IZVLEČEK

Na osnovi analize statotov, ki so opredeljevali organizacijska načela v drugi Jugoslaviji vladajoče stranke, Komunistične partije Jugoslavije (do 1952) in Zveze komunistov Jugoslavije (od 1952 do 1990), njen organizacijski del je bila tudi stranka slovenskih komunistov KPS/ZKS, avtor predstavlja bistvene organizacijske prvine in načela te stranke. Organizacija stranke, glede organizacijskih pravil in delovanja kot njihovega uresničevanja, je bila za njeno delovanje pomembna v svoji politični in oblastni vlogi. V nasprotju z državo, to je vodila ves čas druge Jugoslavije, ki se je glede svoje organizacije, tj. federativnosti, razvijala proti krepitvi vloge posameznih federalnih enot (republik) in njenemu »osamosvajanju« v odnosu do zveznih državnih (upravnih) oblasti, je vladajoča stranka ves ta čas ostala centralistično organizirana in vodena. To je bilo po mnenju njenih voditeljev zagotovilo za trdnost in ustaljenost države, ki jo je vodila.

Ključne besede: Jugoslavija, politika, politična stranka, Komunistična partija Jugoslavije, Zveza komunistov Jugoslavije

ABSTRACT

THE OUTLINES OF THE COMMUNIST PARTY'S ORGANISATIONAL STRUCTURE DURING THE SECOND YUGOSLAVIA

The author presents the essential organisational elements and principles of the ruling political party in the Second Yugoslavia – the Communist Party of Yugoslavia (until 1952) and the League of Communists of Yugoslavia (since 1952 until 1990) – as well

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, zdenko.cepic@inz.si

** Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

as one of its organisational parts: the party of the Slovenian communists (the Communist Party of Slovenia/League of Communists of Slovenia). The Party organisation (in terms of organisational and operational rules as well as their realisation) was vital for the implementation of its political and governmental roles. Contrary to the state that the Party led throughout the Second Yugoslavia – which, in terms of its own organisation (the so-called federalism), developed in a way that kept strengthening the role of the individual federal units (republics) and furthering their “emancipation” from the (administrative) powers of the federal state – the ruling Party remained, throughout this time, centrally-organised and managed. In the opinion of its leaders, this guaranteed the strength and stability of the state that it led.

Keywords: Yugoslavia, politics, political party, Communist Party of Yugoslavia, League of Communists of Yugoslavia

I

V Jugoslaviji, s tem pa tudi v Sloveniji, se je v času druge svetovne vojne zgodila revolucija. Prišlo je do zamenjave oblasti, ki je imela razredni značaj. Komunistična stranka, ki je bila v prvi jugoslovanski državi prepovedana, njeno delovanje pa kaznivo (sama je domala ves čas, razen prvih dveh let po nastanku države, delovala v ilegali), je kot organizatorica in oblikovalka odpora proti okupatorju prevzela vodilne oblastne položaje. Izvedla je politično in pravno revolucijo, oblastni prevrat, ki je imel zaradi značaja stranke, ki ga je izpeljala, razredno vsebino. Po vojni se je v Jugoslaviji zaradi nove oblasti in njenega razrednega značaja ter tudi zaradi nove organizacije države, federativnosti, ki je bila bistven izraz spremembe oblasti, izvedene v času vojne, začelo novo obdobje.

Zaradi uspešno izvedene revolucije je Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) postala vodilna politična sila v državi. Pri tem pa je v skladu z načelom ljudske demokracije kot političnega sistema, ki je bil »mimikrija« za uvajanje odkrite oblasti komunistične stranke, svojo vodilno oblastno vlogo »skrila« v Ljudski fronti. Partija se nekaj let po vojni v javnem življenju ni kazala kot odločilni politični dejavnik, čeprav je to bila. V Jugoslaviji je bila v nasprotju z drugimi državami, v katerih je bila uvedena ljudska demokracija, edini in odločilni politični dejavnik vse od konca vojne.

KPJ je bila klasična kadrovska stranka, ki je oblastni položaj zasedla tako organizirana, kot je bila v ilegalnem obdobju pred vojno. Njena organiziranost je bila prilagojena strankinemu revolucionarnemu delovanju. Do V. kongresa KPJ julija 1948 se ni spremenil niti način vodenja partije oziroma odločanja v njej. Ostal je na ravni ozkega kroga voditeljev na čelu z generalnim sekretarjem. Dejansko se tudi kasneje vodenje oziroma politično odločanje ni bistveno spremenilo. Niti statutarno niti v praksi, čeprav je vse od V. kongresa dalje bilo statutarno jasno zastavljeno, kateri so najvišji organi partije. Bistvo odločanja je ostalo na ravni ozkega kroga okoli

generalnega sekretarja, kasneje predsednika stranke. Ker pa je KPJ predstavljala državno oblast, je to pomenilo, da je vodenje v veliki meri postalo tudi način vodenja na državni ravni. Zlasti je to veljalo za osebe, ki so vodile partijo in s tem tudi državo.

Kot vse komunistične stranke je bila KPJ v Jugoslaviji organizirana kot čvrsta, kadrovska, sicer formalno demokratična, dejansko pa avtokratsko vodena politična stranka, katere razredna osnova je bila delavska. Bila je »vodilni, organizirani oddelek delavskega razreda Federativne ljudske republike Jugoslavije, najvišja oblika njegove razredne organizacije«, je o tem »povedal« Statut KPJ, ki so ga sprejeli na V. kongresu stranke.¹ To je bil strankin prvi kongres po kongresu v Dresdenu, ki se je odvijal od 6. do 12. novembra 1928. Smiselno enako je stranko jugoslovanskih komunistov opredelil statut, sprejet novembra 1952 na VI. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ): »ZKJ je organizirana politična sila delavskega razreda Federativne ljudske republike Jugoslavije.«² Niti tedaj, ko je politična organizacija jugoslovanskih komunistov nastopala še kot politična stranka (to je v njenem imenu izražala beseda partija), niti takrat, ko je formalno prenehala biti stranka in je postala zveza somišljenikov, »najzavednejši organizirani del delavskega razreda«,³ skovan »v trdno, enotno organizacijo, povezano z zavestno disciplino, enako obvezno za vse njene člane«, v statutu ni bilo povedano, da gre pri tej organizaciji za politično stranko. Čeprav je bila organizirana in je delovala od zgoraj navzdol, od vodstva do slehernega posameznega člana kot organizirana politična stranka.

KPJ/ZKJ je imela svoje cilje, ki jih je izražal njen program, in svojo organiziranost, kar je urejal statut. Njena ideološka osnova je bil t. i. znanstveni marksizem, medtem ko je bila organizacijsko oblikovana v smislu leninistične stranke s trdno organiziranostjo od vrha navzdol oziroma od spodaj navzgor.

Pri KPJ in nato ZKJ lahko najdemo vse značilnosti oziroma prvine politične stranke. Imela je svoje ideologijo – v statutu iz leta 1948 je bilo jasno rečeno, da »v svoji dejavnosti sledi teoriji marksizma-leninizma«⁴ –, organiziranost in družbeno oziroma razredno osnovo. Bila je organiziran izraz diktature proletariata, sredstvo oblasti delavskega razreda, kot je politično stranko proletariata opredelil Lenin. Ta je namreč Marxovo misel o diktaturi proletariata razumel kot način izvajanja oblasti delavskega razreda. Kot bistvo njegove oblasti je videl dobro organizirano in disciplinirano politično stranko. Po vojni in revoluciji je to v Jugoslaviji bila KPJ. Usklajena je bila z leninističnim razumevanjem političnega organiziranja delavskega razreda, da je lahko izvajal oblast ter vodil in nadziral družbeno življenje v državi. Na tej osnovi je Komunistična partija Jugoslavije, njen del je bila Komunistična partija Slovenije, postala vodilna, dejansko edina politična sila v državi.

Iz vojne je komunistična partija, ki je pred vojno štela okoli 12.000 članov, od katerih je zaradi vojnih razmer le četrtnina ostala živih, prišla s precej povečanim

1 V. kongres Komunistične partije Jugoslavije (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948), 567.

2 Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo: VI. Kongres Komunistične partije Jugoslavije (Zveze komunistov Jugoslavije) (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1952), 297.

3 Ibid., 293.

4 V. kongres, 567.

številom članstva; ob koncu vojne je bilo članov KPJ okoli 141.000.⁵ V Sloveniji, kjer je bilo pred vojno manj kot 1000 članov partije,⁶ jih je bilo poleti 1945, kot je zveznemu partijskemu vodstvu sporočilo vodstvo slovenske partije, 4978.⁷

To je bil čas, ko je bila partija sicer vladajoča, pri čemer pa se ni »izpostavljala« in je delovala nekako konspirativno. Bila je v »ilegali«, politično in oblastno pa je delovala s pomočjo Ljudske fronte. Svoje strankarsko delovanje je držala v tajnosti, natančneje, ni ga obešala na veliki zvon. Partija je stala za vsem, sama pa je ostajala javnosti »skrita«.

»Nevidnost« KPJ kot stranke je bila navidezna, saj se je vsakomur v jugoslovanski državi vsakodnevno kazala skozi državno oblast. To je KPJ ohranila do t. i. spora z Informbirojem sredi leta 1948. Spor je imel posledice tudi v notranjem partijskem življenju. Povzročil je, da se je prvič od izvolitve oktobra 1940 sestal takrat izvoljeni centralni komite. 12. aprila 1948 je obravnaval Stalinovo pismo s konca marca 1948 ter sprejel politično stališče, da kritike politike KPJ ne sprejme. Komunistična partija Jugoslavije se je kot politična stranka »v vsem sijaju« pokazala na svojem kongresu od 21. do 28. julija 1948. To je bil prvi kongres po koncu vojne. KPJ je sprejela program za politično usmeritev in statut kot normativni akt za organiziranost delovanja stranke. V kongres KPJ je bil pomemben tudi za vzpostavitev načel delovanja in organizacije KP kot stranke na oblasti. Vzpostavljena so bila temeljna organizacijska načela KPJ, ki so veljala tudi, ko je stranka postala ZKJ. Do takrat je formalno, dejansko pa ne, v organizacijskem smislu delovala po statutu iz leta 1928. Vprašanje je, koliko so ta statut sploh poznali in koliko so ga lahko upoštevali glede na spremenjene okoliščine ter vlogo in položaj partije. Predvsem zaradi izvajanja oblasti se je partija po vojni notranje reorganizirala, da bi se organizacijsko in kadrovsko okrepila.

Ko je Komunistična partija Jugoslavije osvojila oblast v državi, se ni uradno legalizirala. To pomeni, da se kot stranka ni registrirala pri državnih organih. Glede na zakonodajo, ki jo je narekovala KPJ, pa so to morale storiti nekatere politične stranke, ki so neposredno po koncu vojne obudile svoje delovanje. Drugače sploh ne bi mogle delovati in sodelovati na volitvah v ustavodajno skupščino. Oblastnim organom so morale predložiti svoj program in statut.⁸ Za kaj takega Komunistična partija Jugoslavije oziroma njeno najožje vodstvo očitno ni čutilo potrebe. Ali je šlo le za »pozabljenost« ali pa je bil to izraz oblastniške drže KPJ, je mogoče ugibati. Morda se KPJ ni želela »enačiti« s t. i. meščanskimi strankami. Partija glede svojega normativnega položaja, svoje »registracije« pri pristojnem organu državne oblasti ni stopila v odnos z državo, ki jo je vodila. Sebe je očitno enostavno enačila z državo.

Več zanimanja kot »normativnemu« odnosu z državo pa je KPJ posvečala svoji notranji strankarski organiziranosti. To je bil pogoj, da je lahko svojo oblastno vlogo

5 Ibid., 199, Aleksandar Ranković, Poročilo o organizacijskem delu.

6 Število članov KPS je bilo neposredno pred začetkom vojne v Jugoslaviji ocenjeno na 1200 oziroma blizu 1300. – Vida Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007), 30.

7 SI_AS/1589, šk. III/18.

8 Momčilo Pavlović, »Politički programi Demokratske, Narodne radikalne, Jugoslovenske republikanske demokratske, Socijalističke stranke Jugoslavije iz 1945. godine,« *Istorija 20. veka* 3, št. 1 (1985): 119–55.

dobro izvajala. Za uspešnost političnega delovanja stranke, za njeno učinkovitost v družbi in državi je namreč poleg oseb, ki politiko ustvarjajo in jo izvajajo, t. i. kadrov, kot so v besednjaku komunistične stranke označevali takšne ljudi, nujna tudi organizacija stranke. Ta mora biti takšna, da daje stranki notranjo čvrstost z disciplino in načinom vodenja »od zgoraj navzdol«. Namen tega sta monolitnost in idejna trdnost stranke. Pogoj idejne trdnosti pa je zlasti organizacijska trdnost. To je bilo za KPJ posebno pomembno, saj se je stranka z novimi člani hitro številčno večala.

Organiziranost partije je bila v »službi« njene politike. Partija je bila zato za potrebe svoje monopolne oblastne vloge enotno organizirana na ravni za vso državo. Kljub upoštevanju nacionalnega načela in načela o samoodločbi kot pogoja za federativnost – v tem so videli način ureditve t. i. nacionalnega vprašanja – se to v delovanju partije ni odražalo tako, kot se je na ravni organiziranosti države. Partija je bila ves čas od konca vojne do konca stranke jugoslovanskih komunistov močno centralistično organizirana. Bila je tudi enovita v idejnem in političnem pogledu. Nacionalne oziroma republiške organizacije so bile organizacijski del enotne stranke.

Za politično stranko je poleg programa, ki določa njeno idejno in iz nje izhajajočo političnost ter delovanje, pomembna tudi njena organiziranost. Ta opredeljuje, kako in zlasti kdo, tj. kateri organ v njenem notranjem ustroju, ima kakšno dolžnost. To so opredeljevali statuti KPJ/ZKJ, ki so organiziranost partije določali s ciljem zagotavljanja njene politične moči in učinkovitosti pri izvajanju oblasti. Statut je sprejemal vsak strankin kongres. Statuti so vsebinsko »govorili« enako, različne pa so bile formulacije, pač glede na politični trenutek in izrazoslovje, ki je bilo takrat najbolj uporabljano. Tako je npr. statut, ki so ga sprejeli na X. kongresu ZKJ konec maja 1974 in je »zaokrožil« obdobje družbenih reform, zlasti reformo federativnosti, ter zvezo komunistov opredelil kot ustavno kategorijo, usmeritve in organizacijo zveze izrazil v »bogatem«, »samoupravljavskem« besednjaku, značilnem za tedanji čas. Povedal pa je tisto, kar je bilo prej povedano bolj kratko in tudi bolj jasno. Statute so sprva sprejemali le na kongresih celotne stranke, nato pa tudi na ravni kongresov nacionalnih, republiških strank. Ti statuti se načeloma niso razlikovali od zveznega statuta.

Za delovanje partije so bili poleg organizacije stranke pomembni tudi kadri. Ti so bili tisti, ki so strankino politiko ustvarjali in jo predstavljali. Šlo je za izbor oseb, ki so za doseganje ciljev, ki si jih je postavljala partija, izvajali njeno politiko v njej sami ter tudi v družbi in državi. Izbor ali določitev partijskih kadrov v stranki in državnih oblastnih organih na vseh ravneh, od spodaj navzgor in obratno, je bil »nadgradnja« organiziranosti partije.

Za potrebe novega časa, ko je partija prevzemala oblast in jo tudi že v veliki meri prevzela, je politbiro CK KPJ v imenu centralnega komiteja konec junija 1945 sprejel sklep o organizaciji in delovanju partijskega aparata.⁹ Namen odloka je bila vzgoja »partijskega aparata za čim uspešnejše izvajanje vseh odločitev CK Partije

9 Politbiro Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1945–1948 (Beograd: Arhiv Jugoslavije in Službeni list SRJ, 1995), 71, dok. 4.

in čim hitrejšje reševanje problemov, ki se postavljajo pred našo Partijo«. ¹⁰ Zato je politbiro oblikoval oddelke in komisije CK KPJ ter vanje imenoval »kadre«. Oddelki in komisije ¹¹ so kazali na področja, ki so partijo ob prevzemu oblasti najbolj zanimala. V odloku CK KPJ glede organizacijskih zadev, izdanem 3. julija 1945, ¹² je bilo tudi določeno, da za člane KPJ uvedejo članske izkaznice in da mora vsak član izpolniti t. i. anketni list, v katerem se je »samokritično« ocenil. Namen tega je bil ugotoviti številno stanje članstva in njegovo »kvaliteto«. Uvedena je bila tudi članarina, ki je bila vezana na plačo in je rasla progresivno z njeno višino. To načelo je v partiji veljalo do njenega konca. Določene so bile tudi plače partijskih funkcionarjev. Najvišja plača je tedaj lahko bila 6000 dinarjev.

»Partijske knjižice« in članarina so ostale v veljavi ves čas obstoja stranke jugoslovanskih komunistov, medtem ko so izpolnjevanje anketnih listov že po letu dni opustili. Je pa vsak član imel svojo »kartoteko«.

Odlok CK KPJ z začetka julija 1945 je bil prvi in osnovni odlok organiziranosti KPJ. Kazal je na njeno prizadevanje, da po svojem aparatu neposredno upravlja, usmerja in nadzoruje celotno družbeno življenje v državi, predvsem pa organe državne oblasti. ¹³ Čeprav gre za odlok iz »zgodnjega« obdobja prevzema oblasti v roke partije, iz časa »začetnega« socializma v Jugoslaviji, se njegova usmeritev kasneje ni bistveno spremenila. Šlo je za nadzor partije nad državo, nad državnimi, oblastnimi organi.

V prvih letih po vojni je bila organizacijska ureditev KPJ in tudi KPS precej zapletena. Znana je bila predvsem partijskemu vrhu, zlasti Aleksandru Rankoviću, ki je opravljal funkcijo organizacijskega sekretarja in je organizacijsko oblikoval in usmerjal delovanje partije. V času od konca vojne do V. kongresa, ko je bila sicer v »ilegali«, je KPJ delovala kot organizirana politična stranka. Krepila se je organizacijsko in glede na rast števila članov partije tudi kadrovske. ¹⁴

Pri tem je imel Ranković pred očmi zlasti krepitev t. i. strokovnih kadrov v partiji in njihove pristojnosti. Marca 1947 je CK KPJ izdal direktivo o reorganizaciji kadrovskih oddelkov pri nacionalnih, tj. republiških partijah, da bi v njih povečal strokovnost. V začetku leta 1948 pa je CK KPJ sprejel sklep o sestavi politbiroja CK KPJ ter politbirojev nacionalnih partij in o vzpostavitvi sekretariata tega organa ter reorganizaciji partijskega aparata. Oddelki pri centralnih komitejih so postali uprave.

10 Ibid., 268, Odluka CK KPJ po organizacionim pitanjima.

11 Oddelki so bili za kadre, agitacijo in propagando, komisije pa sindikalna, vojna, ženska, zunanjepolitična, za ekonomsko politiko, za šole, za graditev oblasti, za socialno politiko in kontrolna komisija CK KPJ.

12 AJ, CKSKJ, V-K-I/1. SI_AS/1589, Oddelek I, a. e. III/272-2.

13 Darinka Drnovšek, ur., *Zapisniki Politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954* (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000), 9.

14 Število članov KPJ se je od konca vojne, ko jih je bilo 141.000, pa do konca leta 1946 povečalo še za 48.500 članov, nato pa do začetka julija 1948, tri tedne pred začetkom V. kongresa KPJ, še za 278.600, tako da je pred V. kongresom KPJ imela 468.200 članov. Poleg teh je bilo s stranko ozko povezanih še 51.600 kandidatov za člane KPJ ter 332.000 članov SKOJ-a, tj. Zveze komunistične mladine Jugoslavije. (*V. kongres KPJ*, 199, Ranković, Poročilo o organizacijskem delu.) V Sloveniji je bilo ob koncu vojne (podatki so nastali avgusta 1945 – SI_AS/1589, šk. III/18, Poročilo CK KPS CK KPJ – in so precej nepopolni) nekaj manj kot 5000 članov, ob koncu istega leta pa že 8500. V naslednjih letih je članstvo partije v Sloveniji strmo raslo: leta 1946 na 12.000, leta 1947 se je to število podvojilo, leta 1948 pa je partija v Sloveniji štela 38.600 članov. – *III. Kongres ZKS* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1954), 67.

Namen reorganizacije v vodstvu in upravi partije je bil »reševati čim operativneje in uspešneje tekoča partijsko-organizacijska, politična, gospodarska in ostala vprašanja s področja državne uprave«. ¹⁵ Reorganizacija v delovanju partije je bila namenjena njeni večji moči v oblastnem delovanju.

Svoji organizaciji je partija namenila veliko pozornost. Pomembna je postala zlasti organizacijsko-inštruktorska uprava, ki je z inštruktorji na terenu nadzorovala in usmerjala delovanje partije od zgoraj navzdol. Na terenu je od leta 1947 do sredine leta 1948 delovalo 199 inštruktorskih skupin s 1116 inštruktorji, ki so obiskali oziroma pregledali delovanje 909 okrajnih in mestnih organizacij KPJ. ¹⁶ Nadzor višjih organov nad nižjimi je bil način delovanja partije z namenom doseganja snjene večje moči in operativne učinkovitosti.

Delovanje inštruktorjev kot izraz nadzora oziroma vodenja partije od zgoraj navzdol je tedaj bilo eden osnovnih načinov delovanja KPJ. Po njih je imelo vodstvo, zlasti organizacijski sekretar CK KPJ in »kadrovik« Ranković, bolj ali manj neposreden vpogled v delovanje partije. Prav tako je osrednje partijsko vodstvo nadziralo vodstva nacionalnih oziroma republiških partij. Te so člani CK obiskovali zlasti na podlagi poročil inštruktorjev, kako v posamezni republiki delujejo partija oziroma njene osnovne organizacije in njim nadrejeni mestni, okrajni in rajonski komiteji. Inštruktorji so osrednjemu vodstvu partije leta 1947 sporočili, da so v delovanju KP v Sloveniji napake. Sledil je skupen sestanek CK KPJ in CK KPS, da bi izboljšali delovanje partije v Sloveniji. ¹⁷

Komunistično partijo Jugoslavije in Komunistično partijo Slovenije je prva leta, do strankinega kongresa, ki je izvolil nov centralni komite, vodil politični biro. T. i. politbiro je nastopal kot centralni komite. Bil je organ, ki ga je za politično delovanje »pooblastil« izvoljeni centralni komite, ki se zaradi vojnih razmer ni mogel sestajati. Po koncu vojne se ožje partijsko vodstvo ni odločilo sklicati centralnega komiteja, izvoljenega na peti državni konferenci KPJ oktobra 1940, in je raje samo kot politbiro nastopalo v vlogi centralnega komiteja ter odločalo o partijski in državni politiki. Vzrok za to je morda bilo prepričanje o večji učinkovitosti tega številčno majhnega organa, morda pa je obstajal kak drug. Politbiro CK KPJ je deloval v sestavi sedmih članov, ki so sami odločali o celotnem političnem, gospodarskem in kulturnem življenju. Enako je bilo tudi v Komunistični partiji Slovenije. Njen politbiro, v zapisnikih sestankov tega organa se včasih označuje kot »začasno vodstvo«, je kot centralni komite deloval vse do II. kongresa KPS, ko so izvolili CK in politbiro. S tem se je vodenje partije kadrovskega nekoliko razširilo. A to ni bistveno spremenilo načina vodenja in odločanja o državnih, oblastnih zadevah. Politbiro je ostal vodilni politični organ.

15 V. kongres KPJ, 203, Ranković, Poročilo o organizacijskem delu.

16 Ibid.

17 Ibid., 204.

II

Komunistična partija Jugoslavije se je novembra 1952 preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije. Do preimenovanja je prišlo na podlagi sprememb političnega sistema v Jugoslaviji, kar je bila posledica uvajanja samoupravljanja na ravni celotne družbe oziroma države. K temu je privedel t. i. spor z Informbirojem, ko so v jugoslovanski komunistični stranki iskali novo, drugačno »podobo« stranke, različno od sovjetske, stalinske, češ da je ta »okužena« z etatizmom, birokratizmom. KPJ je model za samoupravljanje našla v »zgodnjem« marksizmu – »asociaciji svobodnih proizvajalcev« –, na ravni politične stranke pa so vzorec našli v prvi delavski politični stranki, Zvezi komunistov iz leta 1847/1848. Zveza komunistov Jugoslavije je v jugoslovanski družbi in državi želela imeti drugačno vlogo, kot jo je imela do tedaj vladajoča komunistična stranka. Zveza komunistov naj ne bi več neposredno vladala družbi in državi, kot so komunistične stranke na oblasti, ampak naj bi nastopala kot usmerjevalka. V nasprotju s komunistično partijo v vlogi »operativnega vodje in naredbodajalca« so zvezo komunistov na kongresu leta 1952 opredelili kot organizacijo, ki »predvsem s prepričevanjem vpliva v vseh organizacijah, organih in ustanovah, da sprejmejo njeno linijo in stališče ali pa stališče posameznih njenih članov«. ¹⁸ ZKJ je spremenila svojo vlogo, ne pa tudi položaja kot stranka. Čeprav so menili, da niso več stranka, je Zveza komunistov Jugoslavije imela vse značilnosti politične stranke. Bila je edina in monopolna. »Nežni« namig, da bi bila za več demokracije potrebna še kakšna strankarska organizacija, ki bi sicer imela podobne, če ne kar enake politične cilje, za kar se je ogrel eden od ideologov komunistične stranke in eden od »četverice«, ki je predstavljala njeno najožje vodstvo, Milovan Djilas, sta pričakala nerazumevanje in njegova odstranitev iz političnega življenja. ZKJ so opredelili kot »najzavednejši organizirani (označil Z. Č.) del delavskega razreda, delovnega ljudstva«. ¹⁹

Zveza komunistov se organizacijsko ni bistveno razlikovala od komunistične partije. Novi statut sicer ni bil več »prepis« statuta sovjetske komunistične partije, kot je bil tisti, sprejet na V. kongresu KPJ, ko je »ogromno formulacij posameznih določil izviralo iz statuta VKP(b), sprejetega na XVIII. kongresu VKP(b)«. ²⁰ Novi statut je bil plod »domače pameti«. Po svojem namenu in razdelitvi pa se ni bistveno razlikoval od predhodnega statuta, čeprav je šlo po besedah voditeljev zveze komunistov (bili so tisti, ki so vodili tudi komunistično partijo) za njeno novo vlogo. Posebej pa je bilo poudarjeno, da je delovanje partije javno ter da je organizirana po produkcijskem in teritorialnem načelu. Člani so se organizirano združevali tam, kjer so bili zaposleni, ali tam, kjer so prebivali. Takšno načelo je veljalo vse do konca partije na začetku devetdesetih let 20. stoletja. Osnovna strankina »celica« je bila za vsakega člana osnovna organizacija, nato pa so bile organizacije ZKJ nivojsko

¹⁸ *Borba komunistov Jugoslavije*, 293, Resolucije.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *V. kongres KPJ*, 555, Blagoje Nešković, O projektu statuta Komunistične partije Jugoslavije.

uskajane z upravno ureditvijo države – od občine, okraja (dokler je ta obstajal) ali mesta in pokrajine do »nacionalne« organizacije na ravni posamezne republike ter organizacije za vso državo. Takšen ustroj in notranja demokracija v ZKJ sta načeloma ostala do konca obstoja stranke. Spremembe so bile bolj »lepotne« in predvsem v izrazoslovju. Z več besedami je bilo povedano enako.

Statutarno najvišji organ stranke je bil kongres, ki se je glede na določitve statuta V. kongresa KPJ moral sestajati na tri leta, nato pa na štiri leta. Kongres je bil najvišji organ tudi v nacionalnih partijah. Te se v organizacijskem smislu niso razlikovale od vsejugoslovanske, osrednje stranke. Termin, kdaj naj se njihov kongres sestane, pa je bil npr. po statutu ZKJ, sprejetem na VI. kongresu, različen od termina sklica zveznega kongresa. Nacionalni kongresi naj bi se sestajali na tri leta, statut, sprejet na VII. kongresu, pa je kongres nacionalne organizacije ZK »zapovedoval« na pet let. Običajno so zveznemu kongresu kmalu sledili kongresi republiških organizacij oziroma so bili ti od leta 1968 pred zveznim kongresom, katerega datum je bil že določen. Temu so se republiške partije prilagajale. Kasneje se je ustalilo, da so bili zvezni kongres in kongresi nacionalnih partij vsake štiri leta. Vse do X. kongresa leta 1974 se to »pravilo«, zapisano v vsakokratnem statutu, ni izvajalo in kongresi niso bili sklicani na štiri leta. Vzrok temu so bile politične razmere v državi, ki jih je oblikovala zveza komunistov. Kongres je skliceval centralni komite, ko je bilo glede na politično dogajanje in razmere to ne le potrebno, ampak že kar nujno. Vodstvo je moralo namreč s kongresom dobiti »potrditev« svoje politike in svojih političnih odločitev, ki so jih sprejemali med kongresoma, in dati »napotila« za naprej.

Do VIII. kongresa ZKJ konec leta 1964, ko je od prejšnjega kongresa preteklo več kot šest let in pol, so bili sklicani najprej kongres celotne jugoslovanske organizacije, ki so mu sledili kongresi republiških organizacij. Prvič se je vrstni red kongresov spremenil z IX. kongresom. Bil je spomladi 1969, pred njim pa so bili republiški kongresi. Običajno je imela prvi kongres Zveza komunistov Slovenije. Sprememba je imela vsebinske razloge, saj je bil z VIII. kongresom v zvezi komunistov večji poudarek namenjen »nacionalnemu« ter večanju vloge in položaja republik v odnosu do zvezne, osrednje državne oblasti, zlasti njenega upravnega dela. Šlo je za spremembo, ki je bila posledica nekakšne decentralizacije po političnem »padcu« Rankovića kot vodilnega zagovornika centralizma. To je bil izraz »federalizacije« v ZKJ, ki pa je bila precej majhna, saj se položaj nacionalnih, republiških partij glede na organizacijski ustroj stranke ni spremenil. Tako je statut, sprejet na IX. kongresu ZKJ, določil, da zveza komunistov v republici samostojno gradi politiko »v skladu s programskimi cilji in splošno politiko ZKJ. Zveze komunistov republik dajejo pobude in predloge za nadaljnji razvoj politike in spodbujanje prakse Zveze komunistov Jugoslavije v celoti.«²¹ Nacionalne stranke so imele možnost povedati svoja stališča o družbenih »problemih«, nato pa je o tem razpravljala zvezni kongres. Ta ni več dajal svoje politične ocene pretečenega obdobja, ki bi bila edina, ampak je moral upoštevati poglede nacionalnih partij, ki so ocenjevale razmere v svojih republikah. Nadaljnjo

21 *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije* (Beograd: Kultura, 1969), 297.

usmeritev, ki so jo morali sprejeti v vseh nacionalnih partijah, pa je sprejemal zvezni kongres. Ta je dal smernice prihodnjega političnega dogajanja. »Federalizacija« jugoslovanske partije, katere izraz je bil vsaj vrstni red kongresov, je bila resnično minimalna. Zveza komunistov Jugoslavije je ostajala centralizirano organizirana, in to kljub federalizaciji na ravni države in njene organizacije. Razlog, da je partija ostajala organizacijsko centralistična, je bil prav v federalizaciji države. V vodstvu partije so namreč menili, da njena centraliziranost zagotavlja celovitost državne skupnosti. V partiji so videli bistven povezovalni dejavnik jugoslovanske države in zagotovilo njene trdnosti in ustaljenosti.

Kongresi so bili izraz enotnosti v partiji in so jih sklicevali ne glede na jasno postavljene statutarne roke. Do tega je prišlo, ko sta ožje vodstvo in nato centralni komite sklenila, da je kongres treba sklicati in na njem potrditi dotedanjo politiko partije ter določiti nove smernice oziroma opredeliti naloge »nove« politike. Do X. kongresa ZKJ, ko se je zaključil precej dolgotrajen proces reforme federativnosti države, so bili vsi kongresi KPJ/ZKJ »zgodovinski«, »prelomni« ali »odločilni« za nadaljnji razvoj. X. kongres je uveljavil »proletarizacijo« partije in cele družbe v smislu zavračanja »liberalizma« in poskusov demokratizacije partije ter njenega mesta in vloge v državi in družbi.

Kongresi časovno niso vedno potekali po statutarjih določilih. Med VI. in VII. kongresom je preteklo pet let in pol, med VII. in VIII. pa šest let in pol. To je bil čas intenzivnega političnega delovanja partije, saj je šlo za uvajanje družbenega samoupravljanja in razreševanje političnih nesoglasij o tem. Ta so povzročila precej veliko politično krizo v vrhu partije, ki se je izrazila v oblikovanju dveh blokov. Eden je v samoupravljanju in iz tega izhajajoči večji vlogi republik v odnosu do upravnega centra države videl pozitivno usmeritev, drugi, ki se je zavzemal za večjo centralizacijo, pa je menil, da samoupravljanje ni več prava politična usmeritev. IX. kongres je bil že po preteku statutarne določenih štirih let, res pa je, da so se nacionalni/republiški kongresi ZK začeli v roku. Prvi med njimi je bil VI. kongres ZK Slovenije. Do naslednjega kongresa je nato spet preteklo pet let. Naslednji kongresi, XI., XII., XIII. in tudi XIV. na začetku »kongresnega« leta 1990 (razglasili so ga za izredni kongres), so bili v statutarne določenem štiriletnem roku.

Vsak kongres je bil izraz določenega političnega trenutka ali širšega političnega dogajanja. Peti kongres KPJ je izzval »napad« informbiroja oziroma Stalina na KPJ, Jugoslavijo in Tita. Bil je kongres, ki je strnil večino članstva okoli vodstva KPJ in potrdil njegovo dotedanjo politiko. Kongres je imel za članstvo partije in tudi za državljane, ki niso bili člani partije, mobilizacijski, kar patriotski značaj. Vprašanje je, zakaj ni bil kongres sklican prej, ampak šele po tem, ko je za vodstvo KPJ politični položaj zaradi stališč informbiroja do KPJ in Jugoslavije postal kritičen. Očitno so nameravali kongres sklicati že v letu 1946; pred tem kongresom naj bi bili kongresi nacionalnih, republiških partij, vendar je sredi januarja 1946 politbiro CK ZKJ to preklical, ker niso pripravili »tez o nalogah Partije«, s katerimi naj bi se v

predkongresnem času seznanilo članstvo in o njih razpravljalo.²² »Tez« jim ni uspelo pripraviti, najbrž zato, ker se je partija takrat ukvarjala z državnimi vprašanji in jim je svoja »notranja« podredila. Peti kongres KPJ so sklicali na hitro zaradi »zunanjih« vzrokov, ki so vplivali na vso jugoslovansko državo, in ne le na komunistično stranko, ne pa zaradi »notranje« potrebe partije po svojem kongresu.

Naslednji kongres je bil prav tako pod vplivom t. i. spora z informbirojem oziroma ga je spodbudilo uvajanje samoupravljanja. Bil je odziv na Stalinovo politiko in način iskanja nove vloge partije z novim imenom v jugoslovanski družbi. Kongres, ki mu je sledil, je sprejel program stranke oziroma organizacije. To je bil program, ki je veljal do konca ZKJ. Naslednji kongres je bil v času, ko sta jugoslovanska država in družba doživljali politično in gospodarsko krizo, njun vzrok pa je bilo tudi zatajevano t. i. nacionalno vprašanje. To naj bi bilo po mnenju vodilnih partijskih politikov načeloma rešeno s federativnostjo kot enim od bistev druge jugoslovanske države, vendar je praksa od sredine petdesetih let kazala, da je nacionalno vprašanje ponovno postalo živo. Kongres konec leta 1964 je problematiki odnosov med jugoslovanskimi narodi dal »zeleno« luč. Reševanje teh odnosov se je pokazalo v reformi federativnosti, ko so republike leta 1971 z ustavnimi amandmaji na ustavo iz leta 1963 dobile drugačen položaj in vlogo ter formalno postale države. To je potrdila ustava iz leta 1974. Kongres, ki je sledil kongresu, na katerem so priznali, da nacionalna problematika v Jugoslaviji obstaja in jo je treba upoštevati ter reševati, je bil spomladi 1969. Potekal je v znamenju reformiranja organiziranosti države in iskanja drugačnosti partije, vključno s poskusi njene »federalizacije«. Ta kongres je »povzema« stališča kongresov nacionalnih organizacij ZK, ki so bili prvič pred zveznim kongresom. Naslednji kongres je končal poskus liberalizacije v partiji in ga zavrnil. Bil je izraz vračanja partije k t. i. razrednosti.

Kongresi, ki so sledili, so bili bolj ali manj rutinski in so potekali v statutarno določenem štiriletnem obdobju. Bili so izraz navidezne enotnosti in nekonfliktnosti, čeprav je na XIII. kongresu junija 1986, ki je bil v času gospodarske in vedno bolj jasno vidne politične krize v državi, nase opozorila vojska po svoji organizaciji ZKJ. Ta je bila poleg nacionalnih organizacij poseben organizacijski del ZKJ, ki je izražal svoje poglede na reševanje krize in politične razmere. »Zgodovinski«, »prelomen« in za stranko jugoslovanskih komunistov usoden je bil kongres, ki je bil označen kot izredni. Bil je sploh prvi kongres jugoslovanske komunistične stranke, ki se je imenoval izredni. Izredni kongres je bil statutarno predvidena možnost v vseh statutih KPJ/ZKJ. Potekal je konec januarja 1990, v letu, ko bi sicer potekal redni kongres ZKJ. Kot izredni je bil nekako izsiljen. Želja predlagatelja izrednega kongresa je namreč bila, da na njem na podlagi demokratičnega centralizma kot načina notranje partijske demokracije s preglasovanjem doseže svoje nacionalne cilje. ZKJ naj bi postala sredstvo nacionalne prevlade oziroma pogledov enega dela glede organizacije jugoslovanske države nad drugim. To se načrtovalcem kongresa ni posrečilo, posledica pa je bila razkroj ZKJ kot vsejugoslovanske stranke. To je bil »zgodovinski« dosežek edinega izrednega kongresa partije, ki je s tem prenehala obstajati.

22 Politbiro Centralnog komiteta, 326.

Izredni kongres naj bi sklical centralni komite, ko bi presodil, da za to obstaja potreba oziroma ga zahteva več kot polovica članov partije. V praksi bi to pomenilo – in tudi je glede na sklic edinega izrednega kongresa, sicer številčenega kot redni (XIV.) kongres ZKJ –, da bi zahtevo zanj izrazile nacionalne partije, ki bi skupaj imele več kot polovico članov. Število delegatov na kongresu je glede na število članov oziroma glede na to, na koliko članov stranke je prišel en delegat, določal centralni komite. Številčno močnejše nacionalne organizacije so tako imele večje število delegatov. To pa je pomenilo, da je bila v KPJ/ZKJ mogoča prevlada posamezne nacionalne partijske organizacije. To je glede na vlogo partije v jugoslovanskem političnem sistemu pomenilo tudi možnost hegemonizma ene nacionalne sredine, ene ali več republik nad drugimi. Še bolj pa je to prišlo do izraza s statutarnim določilom, sprejetim na IX. kongresu ZKJ, ki je eni od nacionalnih organizacij ZKJ omogočal sklicati izredni kongres. To je bil sicer nekakšen izraz »federalizacije« partije, ko so nacionalne partije dobile nekaj možnosti, da oblikujejo politiko zvezne partije. Pri tem pa najbrž nihče ni pomislil, da se tako odpira možnost vsiljevanja nacionalne politike enega nad drugim ali nad drugimi.

Glede t. i. nacionalnih partij,²³ tj. tistih, ki so v svojem imenu imele navedeno republiko in so poleg ozemeljske tudi v resnici imele jasno nacionalno noto, se načelo pravice do samoodločbe naroda, iz katerega so izvirele, v organiziranju partije ni opazilo. V nasprotju z organizacijo države na ravni partije in njene organizacije ni bilo federativnosti. Nacionalne stranke so bile stranke po sebi, ne pa za sebe. Statutarno so bile vpete v organizacijsko »zgradbo« jugoslovanske »vsedržavne« komunistične stranke. »Nacionalne« partije so sicer imele določeno stopnjo »avtonomije«, vendar svoje nacionalne politike, če je bila ta v kakršnem koli nasprotju s stališči celotne ali kakšnih drugih nacionalnih organizacij ZK, niso mogle oblikovati in voditi. Nacionalne oziroma republiške in pokrajinske organizacije partije (kar je bilo v primeru srbske partije) so bile v organizacijskem pogledu enako strukturirane in organizirane kot osrednja stranka, z vsemi organi – od kongresa navzdol –, ki jih je imela KPJ/ZKJ. Organizacijsko so bile kompletne stranke, ki so na svojem območju, v svoji republici vodile samostojno politiko, a ta se je morala povsem skladati s stališči osrednje vsejugoslovanske partije. V političnih zadevah ni smelo biti nobenega razlikovanja.

Razlog za enotnost in centralnost v vodenju in oblikovanju politike KPJ/ZKJ je bil v njeni vlogi, kot so jo videli in utrjevali vodilni »očetje« revolucije, oblasti in jugoslovanske partije. Zanje je bila ena od osnovnih nalog partije zagotavljanje državne enotnosti. Tak pogled je izhajal iz njihovega prepričanja, da so razredni interesi delavskega razreda, delovnih ljudi nad njihovimi nacionalnimi interesi. Edvard Kardelj, ki je bil sicer med največjimi zagovorniki večanja nacionalnih interesov in položaja ter vloge republik v jugoslovanskem federativnem sistemu, jih je razumel in dopuščal

23 Poleg dveh, ki sta nastali že leta 1937, KP Slovenije in KP Hrvaške, kot izraza nove nacionalne politike Komunistične partije Jugoslavije, je leta 1943 nastala KP Makedonije, ob koncu vojne, maja 1945, pa še KP Srbije. V Bosni in Hercegovini ter v Črni gori je KPJ vse do leta 1948 delovala na ravni pokrajinske organizacije, ko sta nastali KP BiH in KP Črne gore.

na ravni organizacije države, od stranke delavskega razreda pa je pričakoval razredno enotnost. Razredni interesi delavskega razreda naj bi prevladali nad nacionalnimi in pomenili »vezivo« jugoslovanske države. Porok temu naj bi bila enotna in enovita politična organizacija tega razreda, njegova vsejugoslovanska komunistična stranka. Zato v partijski organiziranosti ni bilo nikakršne možnosti federalizacije. Statut ZKJ, sprejet na X. kongresu ZKJ, ki je bil le dober mesec po sprejetju ustave SFRJ, po kateri so republike dobile položaj države, je nacionalne stranke sicer opredeljeval kot samostojne organizacije v enotni Zvezi komunistov Jugoslavije, vendar je bil poudarek dan organizacijsko enotni stranki, in ne samostojnosti njenih nacionalnih delov.

V notranji organiziranosti na ravni republike je imela »nacionalna« partija določeno mero samostojnosti. Najvišji organ »nacionalne« partije je bil njen kongres, pri čemer v nasprotju z »zveznim« kongresom »nacionalni« partijski kongresi niso imeli pravice sprejemati ali spreminjati programa partije in statuta. Svoj statut, ki je moral biti v »duhu« statuta ZKJ, so nacionalne stranke začele sprejemati po VIII. kongresu ZKJ. To je bil izraz »novega kurza« v ZKJ, ki je imel večji poudarek na nacionalnem in priznavanju nacionalnih razlik.

Nekakšen izraz »federalizacije« v ZKJ oziroma nekoliko večja stopnja samostojnosti nacionalnih partij v okviru vsejugoslovanske stranke komunistov je predstavljala že omenjena sprememba vrstnega reda poteka kongresov. Po tem, ko je na VIII. kongresu ZKJ o nacionalnem vprašanju – kar je bilo nekoliko presenetljivo za udeležence kongresa in jugoslovansko politično javnost – spregovoril Tito, so se poslej zvrstili kongresi nacionalnih partij, nato pa se je sestel kongres celotne organizacije jugoslovanskih komunistov. Nacionalni partijski kongresi niso le obravnavali oziroma disciplinirano sprejemali stališč in besedišč zveznega kongresa in najvišjih partijskih funkcionarjev, ampak so oblikovali (lahko povedali) svoje mnenje. Prvi so imeli svoj nacionalni kongres slovenski komunisti, ki so se decembra 1968 sestali na VI. kongresu ZKS.

Zgornje je bila posledica reorganizacije partije. Na IV. plenumu CK ZKJ v začetku julija 1966, ko so s političnega prizorišča odstranili Aleksandra Rankovića, človeka, ki je do tedaj obvladoval organizacijo partije in kadrovanje v njej, so sklenili reformirati tudi ZKJ. Namera reformiranja partije je tekla v okviru »boja« proti »birokratsko dogmatskim silam«. Tako so označevali način vodenja politike in usmeritev t. i. Rankovićevega kroga. Z organizacijskim reformiranjem partije naj bi ta postala »partija samoupravljalvske družbe«. Reformiranje, v katerem se v organizacijski strukturi partije ni spremenilo nič bistvenega, je teklo skoraj tri leta, do kongresa ZKJ marca 1969. V eni od začetnih razprav o reformiranju partije, ki naj bi jo tudi »departizirala«, je Stane Kavčič, takrat že predsednik slovenskega izvršnega sveta, menil, da »ne moremo imeti demokratičnega sistema odnosov v družbi, hkrati pa preveč hierarhičen in zavrt sistem odnosov v Zvezi komunistov«. ²⁴ Njegovo stališče je v veliki meri izražalo poglede t. i. liberalcev v partiji, ki so zahtevali notranjo

24 Navedeno po Dušan Bilandžić, *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980), 320.

demokratizacijo partije kot enega osnovnih pogojev za večjo demokratizacijo celotne družbe. V času t. i. partijskega liberalizma, ki se je pojavil v vseh nacionalnih partijah, natančneje v vodstvih teh organizacij v vsaki republiki posebej in neodvisno od drugih nacionalnih partij, se je pokazala stopnja »osamosvojitve« nacionalnih partij v odnosu do zveznega partijskega vodstva. Liberalizem je bil najbolj očiten v ZK Srbije in ZK Hrvaške pa tudi v Sloveniji. Tu je zastavo partijskega liberalizma nosil Kavčič kot predsednik slovenske »vlade«, torej predstavnik državne oblasti, in ne neposredno partijske. ZKJ se je takrat v določeni meri »federalizirala« v praksi, ne pa formalno, statutarno. Nacionalne partije so v svojih političnih pogledih, ki so izhajali iz razmer in razmerij v posamezni republiki, začele nastopati kot jasen »nacionalni« voditelj, tudi proti drugi nacionalni partiji in republiki. Partijsko vodstvo na zvezni ravni, ki so ga predstavljali »očetje« Jugoslavije in njenega političnega sistema, tega ni odobravalo. V partiji ni želelo niti političnih niti organizacijskih sprememb. Tito in njegov ožji krog so vsaki decentralizaciji partije nasprotovali, ker so se bali, da bi »federalizacija« partije oslabil njen položaj kot vladajoče stranke v družbi in državi. Poskusom liberalizacije in reforme partije je sledil »udar« z njenega vrha, katerega namen je bil okrepiti vlogo partije v družbi in državni oblasti. Kljub tej »pseudorevoluciji« z vrha pa je ostal v veljavi način »federaliziranja« partije, ko so bili kongresi nacionalnih partij pred zveznim in je ta povzemal njihova stališča, in ne obratno, ko so kongresi nacionalnih partij »ponovili« stališča zveznega kongresa, natančneje zveznega vodstva. V praksi se ta način »federalizacije« v delovanju partije sicer ni pretirano poznal, kajti v »pseudorevoluciji« so z vrha poskrbeli, da so v nacionalnih partijah prišli v vodstvo ubogljivi in upogljivi partijski politiki.

»Nacionalne« partije so imele »avtonomno« pravico (in dolžnost) sklicati svoj kongres kot najvišji organ stranke na ravni republike in izvoliti svoje organe, tj. centralni komite. Ta je med kongresoma vodil svojo, republiško politiko, ki pa ni smela biti v nobenem nasprotju s stališči centralnega komiteja KPJ/ZKJ. Na vsako »odstopanje« od stališč osrednjega partijskega vodstva se je to hitro in odločno odzvalo ter zagotovilo enotnost. Partija je na ta način ohranjala in zagotavljala enotnost ne le v svojih, strankarskih vrstah, marveč enotnost na ravni države, kar je bil tudi njen osnovni namen. Zato v partiji niso dopuščali nikakršnega organizacijskega odstopanja, npr. njenega federaliziranja, da bi torej nacionalne partije dobile več organizacijske in s tem vsebinske samostojnosti.

Aprila 1962 je prišlo do nesoglasja oziroma nedoseganja enoglasja med sklepi CK KPJ in stališči CK KPS v oceni stanja v državi, ki je bilo zaradi gospodarskih težav in različnega ocenjevanja razlogov zanje politično slabo in neenotno. Slovenski partijski vrh se ni strinjal s politično oceno oziroma stališči centralnega komiteja ZKJ glede vzrokov krize v državi. Sprejel je svoje stališče, ki se ni skladalo z oceno jugoslovanskega partijskega vodstva. V svojem sklepnem dokumentu so slovenski partijski voditelji dali veljavo samoupravljanju, to pa naj bi bil po mnenju v jugoslovanskem vodstvu eden od poglobitvinih vzrokov za krizo. Izrazili so tudi zahtevo proti vmešavanju partije v družbene zadeve. Na takšna stališča so se v zveznem partijskem vodstvu ostro

odzvali. Ranković je stanje v Sloveniji ocenil kot zelo resno, Tito pa je menil, da se je v Sloveniji razrasel nacionalizem, ki izraža težnjo po odcepitvi Slovenije. Zaradi takšnih kritik je bil slovenski CK prisiljen spremeniti svoje sklepe in jih prilagoditi sklepom zveznega partijskega organa.²⁵

III

V času med kongresoma je stranko vodil na kongresu izvoljeni centralni komite. V njem so bile nacionalne/republiške organizacije KP/ZK glede na vanj izvoljene osebe enakopravno zastopane. Med IX. in X. kongresom, ko je na ravni države potekalo reformiranje federativnosti za krepitev položaja in vloge republik, na partijsko političnem področju pa je nastopil čas »partijskega liberalizma« in nato političnega obračuna z njim, se je centralni komite imenoval predsedstvo ZKJ. To je bil izraz »reformiranja« partije, čeprav je imel ta organ vse značilnosti in pristojnosti »klasičnega« centralnega komiteja. Z X. kongresom je bil ponovno uveden centralni komite kot najvišji organ ZKJ med kongresoma; enako je veljalo za nacionalne partije. Uvedeno pa je bilo predsedstvo CK ZKJ kot politični izvršilni organ centralnega komiteja, ki je predstavljal ZKJ doma in v tujini. Predsedstvo CK ZKJ je iz svoje sestave izvolil centralni komite, zanj pa je dal predlog predsednik ZKJ. V predsedstvu CK ZKJ so imele vse republiške organizacije ZK enako število članov, člani predsedstva pa so bili po funkciji tudi predsedniki republiških organizacij zveze komunistov. Predsedstvo je iz svoje sestave in sestave centralnega komiteja izvolilo še izvršilni politični organ – izvršni komite. Po statutu IX. kongresa se je ta organ imenoval izvršni biro predsedstva ZKJ oziroma predsedstva republiške organizacije ZK. Na vrhu organizacijske zgradbe KPJ/ZKJ je bil generalni sekretar, nato pa predsednik zveze komunistov.

Centralni komite se je na jugoslovanski in republiški ravni sestajal na sestankih, imenovanih plenumi. CK se je glede na politično stanje v državi na plenarnih sestankih sestajal po potrebi, glede na določila statuta pa se je moral sestati vsaj enkrat letno. Plenumov je bilo v medkongresnem obdobju običajno več. Nekateri so v veliki meri oblikovali politiko partije v določenem obdobju, nekateri pa so zaradi svojih sklepov, pa tudi zaradi razprave na njih, postali »zgodovinski«.

Partijo in njeno politiko je dejansko vodil, predstavljal in oblikoval izvršni organ centralnega komiteja. Volil ga je kongres. Ta se je najprej, do VI. kongresa, v skladu s tradicijo sovjetske komunistične partije imenoval politični biro centralnega komiteja KPJ, običajno imenovan politbiro CK. Enako je veljalo tudi v nacionalnih/republiških partijah. Bil je številčno majhen, v njem pa so bile politično in osebno najpomembnejše osebnosti partije iz ozkega kroga generalnega sekretarja. Na čelu

25 Gl. Mateja Režek, »Spopad dveh usmeritev,« v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 996.

tega organa, ki je predstavljal srčiko partije, je bil generalni sekretar. Še ožji organ, ki so ga sestavljale osebe iz najožjega kroga generalnega sekretarja in je dejansko oblikoval politiko partije, je bil sekretariat politbiroja. Politbiro se je na VI. kongresu ZKJ preimenoval v izvršni komite centralnega komiteja. Imel je svoj sekretariat, ki je med sejami zagotavljal izvajanje njegovih sklepov in vodil dnevno delo. Organ s takšno funkcijo je bil na IX. kongresu imenovan izvršni biro predsedstva ZKJ. Enako funkcijo, kot jo je v vodenju partije imel izvršni komite ali izvršni biro, je od X. kongresa dalje imelo predsedstvo ZKJ s svojim sekretarjem in več izvršnimi sekretarji. Takšno vodstveno »zgradbo« so imele tudi nacionalne/republiške organizacije zveze komunistov.

Kljub statutarno jasno postavljeni »zgradbi« najvišjih organov stranke, od kongresa, centralnega komiteja in izvršilnega političnega organa politbiroja, kot se je najprej imenoval, do generalnega sekretarja oziroma predsednika partije, je bila politična moč v resnici obrnjena. Najpomembnejšo vlogo v vsej politiki, partije in države, je imel generalni sekretar, od IX. kongresa dalje predsednik ZKJ. Josip Broz Tito je bil predsednik ZKJ in predsednik SFRJ. Politično močan položaj je imel tudi politbiro oziroma izvršni komite, zlasti njegov sekretariat, nato pa izvršni biro in njegov sekretar, od X. kongresa dalje sekretar izvršnega biroja CK ZKJ oziroma sekretar predsedstva CK ZKJ. Bil je Titova desna roka in dejansko »drugi človek« v Jugoslaviji. Na tej funkciji je bil najbolj znan Stane Dolanc, ki je bil Titova desna roka v letih, ko je partija izvedla nekakšno psevdorevolucijo, da se po obdobju t. i. partijskega liberalizma ponovno utrdi in potrdi kot močna, enotna in v vseh pogledih vladajoča stranka.

Oblast v partiji je dejansko tekla od zgoraj navzdol, od generalnega sekretarja, kasneje predsednika ZKJ, do članov CK, ki so jih izvolili na kongresu po tem, ko jih je predlagala kadrovska komisija. Kongres je bil na dnu »hierarhije« v odločanju in vodenju politike v okviru organov, ki jih je partija statutarno imela. Ta se je sestajal, ko se je zanj odločil CK, ki je tudi določil, na koliko članov stranke pride en delegat. CK je običajno tudi izbral ali kar določil delegate, čeprav je dolgotrajen volilni postopek glede izbora delegatov kongresa potekal vedno, ko je bil kongres sklican.

IV

Za delovanje partije, njeno enovitost in moč, ki jo je potrebovala za svojo vlogo v državi in družbi, sta bili pomembni notranja partijska demokracija in organiziranost. V delovanju jugoslovanske komunistične partije je bilo glede njene notranje demokracije oziroma ustroja pomembno načelo t. i. demokratičnega centralizma. Šlo je za notranjo disciplino v stranki, katere cilj je bil zagotoviti trdnost in monolitnost. V tem pojmu, ki je dejansko pomenil pravilo, da obvelja stališče večine, ki se mu mora manjšina podrediti, je bila točno določena nadrejenost višjih organov nad nižjimi. Poudarek je bil na centralizmu. Običajno je centralizem prevladal nad demokracijo

oziroma njenimi načeli, demokracijo pa so razumeli kot možnost imeti svoje stališče in ga izraziti. Demokratični centralizem je kot sredstvo trdnosti in monolitnosti zagotavljal izvajanje oblasti. Demokratičnost je bila tudi v pravici članov, da volijo in nadzorujejo vse organe stranke. To je sicer bila praksa organiziranja komunističnih strank, oblikovanih po t. i. leninističnem načelu. Bistvo je bilo v izvrševanju odločitev, posebno odločitev vodstvenih organov. Mogoče je bilo sicer razpravljati o različnih mnenjih, vendar je na koncu obveljala odločitev večine, ki je bila za vse obvezna. »Demokratični centralizem pomeni boj mnenj v organizaciji komunistov, hkrati pa obvezno sprejemanje zaključkov in organiziranje akcij na podlagi vsestranske izmenjave mnenj in sklepa večine«, ga je opredelil Program ZKJ iz leta 1958.²⁶ Veljal je do konca ZKJ.

Po načelu demokratičnega centralizma je notranje partijsko delovanje temeljilo na dvojem: na demokraciji, kar je predstavljala voljivost vseh vodilnih organov v stranki od najnižjih do najvišjih, in na »centralizmu«, kar pa je pomenilo »strogo partijsko disciplino in podrejanje manjšine večini« ter »brezpogojno podrejanje nižjih organov sklepom višjih organov«.²⁷ Glede demokratičnega centralizma je bil jasen Ranković, ki je poudaril, da gre za »načelo vodstva iz enega središča in brezpogojnega pokoravanja nižjih organov sklepom višjih organov, načelo, da se mora manjšina podrediti sklepom večine«.²⁸ Šlo je za načelo, da ima večina vedno prav, da mora manjšina brezpogojno sprejemati njeno mnenje ter da se morajo nižji partijski organi podrežati direktivam in mnenjem višjih organov.

Demokratični centralizem kot osnovno načelo notranjega življenja, organiziranja in delovanja partije je izražal bistvo in sistem odnosov v njej. Vsak član partije je moral upoštevati in uresničevati načela demokratičnega centralizma. Namen demokratičnega centralizma je bil tudi v preprečitvi, da bi manjšina v partiji svoje mnenje in svojo »politiko« vsilila večini, predvsem pa da se spoštuje hierarhija v stranki, da nižji organi upoštevajo višjega.

Demokratični centralizem se je sčasoma sicer nekoliko spremenil in omilil. Vsak član je imel pravico, da na sestankih svoje osnovne organizacije ali na sestankih drugih organiziranih strankinih srečanj pove svoje mnenje. Izražal je lahko tudi kritično mnenje (za katero ni bil politično odgovoren, kar pa ni pomenilo, da zaradi tega ni imel težav), vendar je na koncu, po opravljeni razpravi o izrečenem mnenju obveljalo mnenje večine.²⁹

Ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let, ko je v ZKJ potekal nacionalni spopad dveh nasprotujočih si pogledov na jugoslovansko federativnost, se je načelo demokratičnega centralizma skušalo uveljaviti na najvišji partijski ravni. V skladu z njim naj bi pogledi srbskega političnega vodstva, ki je vodilo številčno največjo nacionalno organizacijo v državi, postali obvezni za vse komuniste. Načelo demokratičnega centralizma so želeli izkoristiti za dosego hegemonije. Demokratični

26 Program ZKJ (VII. kongres ZKJ, 1958) (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958), 460.

27 V. kongres KPJ, 571, Statut KPJ.

28 Ibid., 197, Ranković, Poročilo o organizacijskem delu.

29 Statut ZKJ (Ljubljana: Komunist, 1974), 21, 22.

centralizem naj bi bil sredstvo »discipliniranja« zlasti slovenskih komunistov ter zagotovilo prevlade t. i. Miloševićevega bloka in njegovih pogledov na organizacijo Jugoslavije. Demokratični centralizem bi tako postal sredstvo centralizma.

V

Za Komunistično partijo Jugoslavije in nato Zvezo komunistov Jugoslavije je njena organizacija, zastavljena kot monopolna politična stranka, imela velik pomen za izvajanje njene politike. Bila je eno od bistvenih sredstev njenega političnega položaja v jugoslovanski družbi. Čvrsta in enotna strankina organiziranost z discipliniranim članstvom je KPJ/ZKJ omogočala izvajanje njene politike. Na prvem povojnem kongresu jugoslovanske komunistične stranke, ki jo je predstavil v njeni »podobi«, je njen organizacijski sekretar Ranković povedal, da moč partije ni le v številčnosti njene sestave, »marveč predvsem v njeni možnosti in sposobnosti voditi množice v borbi za graditev socializma«. ³⁰ Pogoj za to je bila njena organiziranost, ki se od V. do zadnjega kongresa ni bistveno spreminjala. Spremembe so bile v odtenkih, ki v ničemer niso spreminjali njene vloge v graditvi in vzpostavitvi socializma v Jugoslaviji. Kako je to potekalo, pa je bilo vprašanje izvajanja politike na ravni partije in države. To ni bilo toliko vprašanje organiziranosti partije, ampak vprašanje njenega delovanja kot stranke na oblasti.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- AJ, Arhiv Jugoslavije:
 - AJ, CKSKJ.
- SI_AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI_AS/1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije.

Literatura:

- Bilandžić, Dušan. *Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi*. Partizanska knjiga: Ljubljana, 1980.
- Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan, 2012.
- Pavlović, Momčilo. »Politički programi Demokratske, Narodne radikalne, Jugoslovenske republikanske demokratske, Socijalističke stranke Jugoslavije iz 1945. godine.« *Istorija 20. veka* 3, št. 1 (1985).
- Repe, Božo. »*Liberalizem*« v Sloveniji. Ljubljana: RO ZZB NOV Slovenije, 1992.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

30 V. kongres KPJ, 199, Ranković, Poročilo o organizacijskem delu.

- Režek, Mateja. »Spopad dveh usmeritev.« V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al., 993–98. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Režek, Mateja. *Med resničnostjo in iluzijo: slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem*. Ljubljana: Modrijan, 2005.

Tiskani viri:

- *II. kongres Komunistične partije Slovenije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1949.
- *III. Kongres ZKS*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1954.
- *V. kongres Komunistične partije Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948.
- *8. kongres Zveze komunistov Slovenije*. Ljubljana: Komunist, 1979.
- *10. kongres ZKS: Ljubljana, 17–19. aprila 1986*. Ljubljana: Komunist, 1987.
- *Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo: VI. kongres Komunistične partije Jugoslavije (Zveze komunistov Jugoslavije)*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1952.
- *Četrty kongres Zveze komunistov Slovenije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959.
- *Deseti kongres ZKJ: dokumenti*. Ljubljana: Komunist, 1974.
- *Deveti kongres Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Kultura, 1969.
- Drnovšek, Darinka, ur. *Zapisniki Politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.
- *Evropa zdaj! 11. kongres ZKS, Ljubljana, 22.–23. 12. 1989*. Ljubljana: Centralni komite zveze komunistov Slovenije, 1989.
- *Osmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: ČZP Komunist, 1964.
- *Peti kongres Zveze komunistov Slovenije*. Ljubljana: Komunist, 1965.
- *Politbiro Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1945–1948*. Beograd: Arhiv Jugoslavije in Službeni list SRJ, 1995.
- *Poročilo o delu komisije za statutarna vprašanja ZKJ od desetega do enajstega kongresa Zveze komunistov Jugoslavije*. Beograd: Komunist, 1978.
- *Sedmi kongres SKJ: Ljubljana 22–26 aprila 1958: stenografske beleške*. Beograd: Kultura, 1958.
- *Sedmi kongres Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.
- *Statut Zveze komunistov Jugoslavije, Statut Zveze komunistov Slovenije*. Ljubljana: Komunist, 1974.
- *Šesti kongres Zveze komunistov Slovenije*. Ljubljana: Komunist, 1969.

Zdenko Čepič

THE OUTLINES OF THE COMMUNIST PARTY'S ORGANISATIONAL STRUCTURE DURING THE SECOND YUGOSLAVIA

SUMMARY

In Yugoslavia (and thus also in Slovenia), World War II brought about a revolution. A class-related change of power took place. The state was taken over by the Communist Party – the Communist Party of Yugoslavia, hereinafter KPJ (until 1952, when it was

renamed as the League of Communists of Yugoslavia, hereinafter ZKJ). The KPJ was a classic cadre party, which rose to power organised identically as the illegal political party that it had been before the war. Formally it was democratic, but in reality it was autocratically led. Its foundations were rooted in the working class: it was the "leading, organised section of the working class, (...) the highest form of the workers' class organisation". Its ideological bases stemmed from the so-called Marxism, while in terms of organisation it was structured in the sense of a Leninist party. The KPJ/ZKJ had all the characteristics or elements of a political party (ideology, organisation, class basis). In order to carry out its governmental role after it had risen to power, it required a suitable organisation, which was "in the service" of its politics as well as its means of operations. In order to ensure its monopoly governmental role, the Party was organised as a single entity at the level of the whole Yugoslav state. Therefore, as a response to the challenges of the new era, at the end of June 1945 the Political Bureau of the Central Committee of the KPJ adopted a decision on the organisation and functioning of the Party apparatus. This was the first and fundamental decree on the organisation of the KPJ, and the Party kept operating, in the organisational sense, according to these principles until its very end at the beginning of the 1990s. In November 1952 the KPJ renamed itself as the League of Communists of Yugoslavia (ZKJ), in accordance with the changing political system in Yugoslavia (the introduction of self-management as a comprehensive political system). Thus the Party's role in the Yugoslav society and state would allegedly change as well. The League of Communists was supposed to steer the society and the state rather than govern them directly. As an association of likeminded people it no longer even considered itself a political party, even though it was organised and kept operating in precisely such a way.

The KPJ/ZKJ was an organised political party with its own bodies. According to the Party statute, the Congress was its highest body. Congresses were a reflection of the Party unity, and they would be convened whenever the Party leadership and subsequently its Central Committee deemed it necessary, regardless of the terms clearly defined by the Party statute (every four years). At these Congresses the previous policies of the Party would be confirmed, and new guidelines would be set out. For the KPJ/ZKJ all of these Congresses were "historic", "pivotal" and "crucial" for further development. They were the reflections of the times or the contemporaneous political developments in the state. This was especially true until the 10th Congress of the League of Communists of Yugoslavia (May 1974), while afterwards they were more or less routine meetings. However, there was nothing routine about the 14th Congress of the ZKJ (in January 1990), which was designated as an extraordinary Congress of the ZKJ. It was also its last. With it the League of Communists as an all-Yugoslav political party ceased to exist.

Between two consecutive Congresses, the Party was led by the Central Committee, elected at the Congress. In it the national/republican organisations of the Communist Party/League of Communists were supposed to be represented equally.

However, in reality the Party was headed by the executive political body elected by the Central Committee from its midst in order to implement the day-to-day leadership. While the names of this body kept changing – from Political Bureau/Politbureau, Executive Committee, Executive Bureau, to Central Committee Presidency – its role and political power remained the same. In the case of the KPJ/ZKJ, the General Secretary of the Party had an important, leading and decisive role, just like in the case of all Communist Parties. However, in the Yugoslav Communist Party this person was also called the President. In spite of the “structure” of the highest Party bodies, clearly defined by its statute, the political power was in fact reversed. The authority in the Party (as well as in the state) was actually implemented from the top to the bottom, from the General Secretary (later President of the League of Communists of Yugoslavia) to the members of the Central Committee, who were elected at the Congress. The Congress was at the bottom of the decision-making and policy-setting “hierarchy” in the context of the bodies that the Party consisted of according to its statute.

The KPJ/ZKJ was an all-Yugoslav political party that included the “national” Parties as its organisational parts. In the organisational sense, the principle of the nations’ right to self-determination was not being expressed with regard to the so-called national Parties. Unlike the federal organisation of the state, the organisation of the Party was not federal. Instead it was managed centrally and organised as a single entity for the whole state. In the statutory sense, the “national” (republican) Communist Parties were integrated into the organisational “structure” of the Yugoslav Communist Party. At the level of the republics, the “national” Parties may have had a certain amount of independence, though organisationally and politically they had to be in line with the organisation at the central, all-Yugoslav level. The “national” Parties as an organisational part of the all-Yugoslav Party had to adhere to the decisions of the KPJ/ZKJ and its leadership, while “autonomously” they had a right (and duty) to summon their own Congresses as the highest Party bodies at the level of the republics as well as elect their bodies. The change regarding the sequence of Congresses represented a kind of an expression of the “federalisation” within the ZKJ or a somewhat greater level of independence of the national Parties in the context of the all-Yugoslav Communist Party. Until the 9th Congress of the ZKJ (March 1969), the Congresses of the national Parties followed the Federal Congress. However, afterwards the Congresses of the “national” organisations of the League of Communists in each of the republics would take place before the Federal Congress.

The main mode of operation of the KPJ/ZKJ as well as its internal relations were based on democratic centralism. That meant that the minority had to subordinate itself to the opinions of the majority, which prevailed. The goal of this principle was to ensure the strength of the Party and its monolithic position in the organisational, ideological, and political sense.